

Moderna
arhivistika

Časopis arhivske teorije in prakse
Journal of Archival Theory and Practice

ISSN 2591-0884

<https://doi.org/10.54356/MA>

Letnik 6 (2023), št. 2 / Year 6 (2023), No. 2

Prejeto / Received: 31. 05. 2023

1.02 Pregledni znanstveni članek

1.02 Review article

<https://doi.org/10.54356/MA/2023/TZSC9126>

PREGLED SLOVENSKIH VIROV O PLEBISCITU 1990

Asist. Janez OSOJNIK

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Slovenija

janez.osojnik1@um.si

Izvleček:

Cilj prispevka je prikazati dostopnost gradiva za preučevanje plebiscita o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, izvedenega 23. decembra 1990. Pri tem smo se osredotočili na gradivo, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, in tisto, ki je raziskovalcem dostopno v obliki objavljenih arhivskih virov, dnevniških in spominskih zapisov ter na spletu. Avtor najprej na kratko predstavi širši kontekst dogajanja v zvezi s plebiscitom, nato pa predstavi arhivsko gradivo, uporabno pri raziskovanju omenjenega glasovanja.

Ključne besede:

Arhiv Republike Slovenije, plebiscit, 1990, Republika Slovenija

Abstract:

A Review of the Slovenian Records on the 1990 Plebiscite

The aim of the article is to present the records available for the research of the plebiscite held on December 23, 1990 on the independence of the Republic of Slovenia. We focused on the records held by the Archives of the Republic of Slovenia and those available to researchers in the form of published archival records, diaries and memoirs, and on the internet. The author first briefly outlines the broader context of the developments related to the plebiscite, and then presents archival records relevant to the research on it.

Keywords:

Archives of the Republic of Slovenia, plebiscite, 1990, Republic of Slovenia

1 UVOD¹

Prispevek se ukvarja z dostopnostjo gradiva za preučevanje plebiscita o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ki je bil izveden 23. decembra 1990. Kar se tiče neobjavljenih arhivskih virov, se bomo omejili le na tisto, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije (ARS). Da lahko raziskovalec z njim rokuje, mora najprej vložiti vlogo na arhivsko komisijo za izjemni dostop do arhivskega gradiva v skladu s 66. členom *Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih*

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti* (P6-0372), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

(ZVDAGA). V vlogi med drugim opredeli, do katerih arhivskih fondov želi dostopati. Raziskovalec je z odločbo obveščen o odločitvi arhivske komisije. V odločbi je jasno zapisano, kateri arhivski fondi seodobrijo raziskovalcu v uporabo. Omeniti velja, da je nekaj arhivskega gradiva (tudi iz ARS) o plebiscitu možno dobiti na spletu. Del pozornosti bomo v prispevku še posvetili objavljenemu gradivu o tej tematiki. Pri tem imamo v mislih zlasti objavljene arhivske dokumente in dnevnike ter spomine nekaterih takratnih političnih akterjev, zlasti v Republiki Sloveniji. Zavedamo se, da o procesu razpadanja Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) in osamosvajanja Republike Slovenije – plebiscit predstavlja le enega od dogodkov v tem procesu – obstaja tudi arhivsko gradivo, ki ga hranijo arhivi izven slovenskih meja, a do sedaj še ni bilo v veliki meri evidentirano in deležno poglobljene raziskave.² V prispevku avtor najprej predstavi nekatere najpomembnejše dogodke, ki so pripeljali do izvedbe plebiscita, nato pa gradivo, ki ga je moč uporabiti pri raziskavi tega glasovanja.

2 OSAMOSVOJITEV REPUBLIKE SLOVENIJE IN VLOGA PLEBISCITA PRI TEM

Po smrti dolgoletnega voditelja SFRJ Josipa Broza Tita, zlasti pa v drugi polovici 80. let 20. stoletja, so v jugoslovanski državi naraščala trenja med v njej živečimi narodi. Eno od trenj je bilo na relaciji Slovenci–Srbi (npr. Repe, 2022). Med jugoslovanskimi narodi so se pojavljali različni pogledi o prihodnji ureditvi države. Slovenska politika si je prizadevala za krepitev avtonomije in suverenosti republik, podobno pa so razmišljali nekateri slovenski intelektualci, ki se z oblastmi niso strinjali.³ Svoje poglede so leta 1987 objavili v 57. številki *Nove revije* s podnaslovom *Prispevki za slovenski nacionalni program*, ki se je izkazala kot pomembna s programskega vidika slovenskega osamosvajanja (npr. Šela in Friš, 2017; Zajc, 2020; Šela, 2021). Kmalu zatem, ko so v Socialistični republiki Sloveniji republiške oblasti dovolile ustanovitev političnih zvez, predhodnic političnih strank, so se ti intelektualci, kot tudi drugi, začeli angažirati v političnem smislu; pri tem so predstavljali opozicijo republiškim oblastem. Politična scena tako v najsevernejši jugoslovanski republiki kot v celotni državi se je začela demokratizirati, dodati pa je treba, da so sočasni procesi potekali tudi v drugih evropskih komunističnih državah (npr. Maver in Friš, 2018; Maver, Friš in Bajc, 2019; Gašparič in Konovšek, 2022; Maver, 2022).

Procesa osamosvajanja Republike Slovenije (besedo »socialistična« so umaknili iz imena marca 1990) in razpada jugoslovanske države (najrelevantnejša dela o tem npr. Pirjevec, 1995, 2003; Repe, 2001, 2002a; nekateri prispevki v Fischer et al., 2005; Pesek, 2007, 2012; Lusa, 2012; Valič Zver, 2013; Repe in Kerec, 2017;) sta dobila nove dimenzije v letu 1990. Na eni strani so se v tem letu na Hrvaškem začeli prvi oboroženi incidenti, tam živeče srbsko prebivalstvo pa ni želelo več živeti v sklopu Republike Hrvaške. Na drugi strani so volitve v slovensko skupščino aprila 1990 zmago prinesle koaliciji zvez, ki so predstavljale opozicijo komunističnim oblastem – Demokratični opoziciji Slovenije (Demos). Na drugih sočasnih volitvah, to je volitvah za predsednika

² Najnovejša primera evidentiranja in analiziranja arhivskih fondov v tujini o tematikah, povezanih s slovensko zgodovino, omenjata fonde, ki jih o koroškem plebiscitu hrani britanski arhiv *The National Archives* (Bajc in Osojnik, 2022), in tiste, ki jih o delovanju Antona Korošca hrani Arhiv Jugoslavije v Beogradu (Melanšek, 2022).

³ Pri tem velja dodati, da je njihovo delovanje nadzorovala oblast s pomočjo Službe državne varnosti, ki je spremljala tudi kulturno-politično delovanje predstavnikov jugoslovanskih narodov v tujini. O tem npr. Šela, Hazemali in Melanšek, 2020; Bajc, Melanšek in Friš, 2020; Šela in Hazemali, 2020; Šela, 2021; Friš, Jenuš in Šela, 2021; Šela, 2022a, 2022b. Ta dela so primeri najnovejših razprav o delovanju Službe državne varnosti tako znotraj Socialistične republike Slovenije kot v tujini.

predsedstva Republike Slovenije, je slavil bivši komunist Milan Kučan. To je sicer pomenilo, da je bila oblast v najsevernejši jugoslovanski republiki razdeljena med »nove in stare sile«, a obe sta si prizadevali za spremembe v državni ureditvi SFRJ. Še večjo legitimnost v teh hotenjih bi imeli, če bi volilni upravičenci v Republiki Sloveniji na posebnem glasovanju izrazili željo po spremembah. Tako so se pojavila razmišljanja o referendumu o potrditvi nove slovenske ustave, katere osnutek je bil dokončan avgusta 1990, kot o glasovanju, na katerem bi ti upravičenci odločali le o prihodnjem statusu Republike Slovenije. V tem kontekstu velja izpostaviti *Deklaracijo o slovenski samoodločbi*, ki je bila del Demosovega predvolilnega programa. Ta je predvidevala izvedbo tako referenduma o novi slovenski ustavi kot tudi plebiscita, na katerem bi »Slovenci lahko svobodno izrazili svojo voljo in odločili o svoji politični pripadnosti« (Osojnik, 2022, str. 465–466).

Po zmagi Demosa na aprilskih volitvah je ta načrtoval hiter sprejem nove slovenske ustave, ki bi definirala drugačen status Republike Slovenije. Ker je proces sprejemanja ustave potekal počasi, so posamezniki, ki so bili bližje Demosu, razmišljali o izvedbi referenduma, ki bi volilne upravičence spraševal o prihodnjem statusu Republike Slovenije. Posamezna razmišljanja o tovrstnem referendumu so se sicer znova pojavljala od maja 1990, prva konkretna pobuda za njegovo izvedbo pa je prišla od opozicijske Socialistične stranke Slovenije (SSS) v začetku oktobra 1990. Konkretna ideja o pobudi so v stranki nastajale mesec dni prej. Predlog SSS je oktobra precej zaposloval slovensko politično sceno. Deli nekaterih Demosovih strank so ga podprli, niso pa mu bili naklonjeni najvišji predstavniki slovenskih republiških oblasti (predsedniki izvršnega sveta, predsedstva in skupščine). 31. oktobra je izvršni svet odločil, da ni razloga za takojšnjo izvedbo plebiscita, po drugi strani je skupščina preložila razpravo o njem (Osojnik, 2022, str. 471–496).

Plebiscitno pobudo SSS je v slovenskem političnem in javnem prostoru sredi novembra 1990 nadomestila plebiscitna pobuda Demosa. Avtor njene zamisli je bil konec oktobra tega leta pravnik in sociolog Peter Jambrek, pri tem pa je pobližje sodeloval še s pravnikom Tonetom Jerovškom, predsednikom Demosovega poslanskega kluba Francem Zagožnom, Demosovim predsednikom Jožetom Pučnikom, o najbolj bistvenih zadevah v zvezi s pobudo je bil obveščen še filozof Tine Hribar. Pobudo so Jambrek, Jerovšek in Hribar 9. novembra 1990 predstavili na seminarju Demosovega poslanskega kluba v Poljčah. Tam navzoči so jo podprli (Hribar, 1991, str. XIII–XIV; Hribar, 1995, str. 131–132; Hribar, 2005; Jerovšek, 2007, str. 238–239; Hribar, 2010, str. 64–66; Jambrek, 2014, str. 202–210; Jambrek, 2018, str. 300–306). Kmalu po sprejemu odločitve na seminarju je novica o tem pricurljala v javnost. Največji opozicijski stranki kot tudi slovensko predsedstvo nad Demosovim »soliranjem« nista bila navdušena. 21. novembra je slovenska skupščina izglasovala osnutek zakona o plebiscitu, a zanj je glasovalo le nekaj čez polovico delegatov. V dneh po tem so potekala intenzivna pogajanja med najvišjimi predstavniki slovenskih republiških oblasti in vodstvi političnih strank, ki so imela svoje predstavnike v skupščini. V tem času so stranke, ki so bile do pobude skeptične, to vendarle podprle. 6. decembra je bil tako v slovenski skupščini z veliko večino izglasovan *Zakon o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*. V njem je bilo določeno glasovalno vprašanje: »Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?« Zakon je med drugim še določal kvorum, šestmesečni časovni rok, po katerem bi slovenska skupščina morala sprejeti zakone, ki bi uresničili voljo ljudstva, če bi večinsko pritrdilno glasovalo na glasovalno vprašanje, in zavezo, da bo slovenska stran stopila v pogajanja z drugimi jugoslovanskimi republikami o pravnem nasledstvu SFRJ in ureditvi odnosov z njimi, ponudila bi jim tudi predlog konfederalne povezave. Zakon je kot dan glasovanja določal nedeljo, 23. decembra 1990. Do petka pred dnem glasovanja je potekala plebiscitna kampanja, v kateri je slovenska politika složno nastopila v prid samostojnosti Republike

Slovenije. Pri tem je bila uspešna. Tako je velika večina glasovalnih upravičencev na plebiscitu glasovala za samostojno in neodvisno Republiko Slovenijo (Repe, 2002a, str. 187–193; Pesek, 2007, str. 221–267; Možina, 2007, str. 151–170).

V prvi polovici leta 1991 se je na eni strani slovenska republiška oblast, zlasti predsednik predsedstva Milan Kučan, pogovarjala s predstavniki oblasti drugih jugoslovanskih republik in zveznih oblasti o slovenskih željah glede preureditve jugoslovanske države. Slovenski (in tudi hrvaški) politiki z drugimi sogovorniki niso našli skupnega jezika. Po drugi strani je sprejemanje zakonov v Republiki Sloveniji, s katerimi bi ta prevzemala izvrševanje pravic, ki jih je prenesla na jugoslovanske organe (s čimer bi utemeljili njeno državnost), potekalo počasi. Ne glede na to so slovenske oblasti upoštevale zavezo plebiscitnega zakona in potrebne zakone sprejele v šestmesečnem času od dneva razglasitve rezultatov glasovanja. 25. junija 1991 je slovenska skupščina sprejela temeljne dokumente, na podlagi katerih je razglasila samostojnost in neodvisnost Republike Slovenije (istega dne je enako storila Republika Hrvaška). Zvezne oblasti so na to reagirale. Jugoslovanska ljudska armada je dan po razglasitvi slovenske samostojnosti začela z agresijo na Republiko Slovenijo. V času vojaških spopadov si je Evropska gospodarska skupnost prizadevala za rešitev krizne situacije, kar ji je uspelo 7. julija s pogajanj, ki so na Brionih potekala med slovenskimi, hrvaškimi in zveznimi oblastmi, vodila pa jih je »evropska trojka«. Tega dne je bilo tudi konec vojne za obrambo slovenske samostojnosti. Dokument, ki je urejal sklepe pogajanj – *Brionska deklaracija* – je med drugim predvideval trimesečni moratorij za slovenske osamosvojitvene aktivnosti. Dokument je tri dni zatem sprejela slovenska skupščina (Repe, 2002a, str. 66–73, 286–309, 326–357; Pesek, 2007, str. 275–385, 453–490). Slovenska politika je kljub moratoriju v drugi polovici leta 1991 vložila velike napore v prizadevanja po zagotovitvi mednarodnega priznanja Republike Slovenije kot neodvisne države. Do tega je prišlo v prvih mesecih leta 1992 (o prizadevanju Republike Slovenije po zagotovitvi mednarodnega priznanja in odnosu tujine do slovenskih prizadevanj npr. Rupel, 1992, str. 183–238; Repe, 2002a, str. 357–382, 392–409; Repe, 2002b; Ramet, 2003; Gabrič, 2005; Bajc, 2012; Griesser-Pečar, 2012; Zupančič, 2016; Repe, 2017; Udovič, 2017; Bajc, Osojnik in Friš, 2019; Udovič, 2022).

3 GRADIVO V ARHIVU REPUBLIKE SLOVENIJE IN DRUGI SLOVENSKI VIRI ZA PREUČEVANJE PLEBISCITA, IZVEDENEGA 23. DECEMBRA 1990 V REPUBLIKI SLOVENIJI

Neobjavljeni arhivski viri

Ko govorimo o preučevanju plebiscita, ne mislimo kronološko gledano samo na dogajanje med oktobrom in decembrom 1990. Treba se je zazreti tako v čas pred tem, v smislu pojavljanja idej o izvedbi glasovanja o prihodnjem državnopravnem statusu Republike Slovenije oziroma nasploh naslavljanja vprašanja participacije ljudstva o pomembnih političnih zadevah, kot tudi v čas po izvedbi glasovanja, ko so slovenske oblasti s sklicevanjem na jasno izkazano voljo Slovencev utemeljevale svoje zahteve po spremembah v SFRJ.

V osrednjem slovenskem arhivu, Arhivu Republike Slovenije, obsega gradivo za preučevanje plebiscita kar nekaj arhivskih fondov. Osrednji od teh je SI AS 1210 Zbirka plebiscit 1990. Čeprav je v njem 563 škatel, večina gradiva v njem predstavljajo plebiscitne glasovnice in zapisniki volilnih komisij, ki so bile 23. decembra 1990 prisotne na glasovalnih mestih. Izpostaviti velja škatlo 563, ki vsebuje informacije o delu Republiške volilne komisije, zadolžene za izvedbo glasovanja. V tem kontekstu so

zanimiva navodila volilnim odborom in volilnim komisijam glede praktične izvedbe glasovanja (npr. izgled volišča, navodila za glasovanje oseb, dolžina odprtja volilnega mesta ipd.).

Kot naslednjega je treba omeniti arhivski fond SI AS 537 Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije 1945–1990. Popisano gradivo je razdeljeno na štiri dele, pri raziskovanju plebiscita pa sta nam v pomoč dve tehnični enoti iz četrtega dela (Popis gradiva Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (1978–1990) in njenih organov ter popis gradiva delovnih področij RK SZDL Slovenije in njenih predhodnikov za obdobje 1947–1990). V tehnični enoti (t. e.) 974 (443) je nekaj dokumentov, ki so povezani s programom Socialistične zveze Slovenije – Zveze socialistov (kasnejša SSS). Iz njih razberemo, kako so si v stranki predstavljali obstoj Republike Slovenije v SFRJ v prihodnje. T. e. 1913 je za raziskovanje plebiscita pomembnejša. V njej so dokumenti, ki nam koristijo pri raziskovanju plebiscitne pobude SSS, prav tako so v tej t. e. zbrana poročila telefonskih anket, ki jih je v decembru 1990 pred glasovanjem izvajalo Delo-Stik. Pri tem je treba dodati, da v tej enoti niso zbrana poročila vseh anket.

Arhivski fond SI AS 1589 Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS), natančneje njegov podfond SI AS 1589 CK ZKS IV, t. e. 1020, hrani magnetografske zapisnike dveh sej stranke ZKS-Stranke demokratične prenove (ZKS-SDP) iz druge polovice leta 1990 (kot tudi nekatere programske dokumente stranke), ki so pomembni za razumevanje odnosa članov stranke do prihodnosti SFRJ in slovenskega osamosvajanja. V isti t. e. se hrani mapa 11. seje CK ZKS-SDP, ki je potekala 17. oktobra 1990. Ta bi lahko bila za preučevanje plebiscita najbolj zanimiva, saj je v času seje slovensko politično sceno zaposlovala plebiscitna pobuda SSS. A v mapi ni magnetografskega zapisnika sestanka (ovoja, kjer bi se moral nahajati, je prazen). Tako s te seje obstaja le njen zapisnik in nekateri programski dokumenti stranke, ki pa za raziskovanje plebiscita niso relevantni.

Kot pomembne so se za preučevanje plebiscita izkazale nekatere osebne zupščine, ki jih hrani ARS. Na prvem mestu je treba izpostaviti fond SI AS 2007 Peter Jambrek. V njem najdemo dokumente, ki so med drugim povezani z delovanjem Zbora za ustavo in nastajanjem nove slovenske ustave, ki je bila sprejeta 23. decembra 1991. Nadalje so za proučevanje plebiscita pomembni nekateri dokumenti v procesu slovenske osamosvojitve (npr. *Majniška deklaracija*), Jambrekova razmišljanja o ustavni osamosvojitvi Republike Slovenije, Demosove programske usmeritve (tudi v zvezi z državnopravnim statusom Republike Slovenije), programi Demosovih strank, izrezki Jambrekovih člankov, ki so bili objavljeni v slovenskem časopisu (zlasti *Delu*) ter še nekateri dokumenti, kot npr. tisti o pogovorih med slovensko delegacijo na čelu s predsednikom slovenske skupščine Francetom Bučarjem in predstavniki zvezne skupščine marca 1991 v Beogradu. Kot najpomembnejši dokumenti za proučevanje plebiscita so se pokazali tisti, ki so povezani z nastankom Demosove plebiscitne pobude (Jambrek je bil njen gonilni motor), predlogi plebiscitnih vprašanj in dogajanjem od nastanka pobude do seminarja v Poljčah. Omenjeni dokumenti so razporejeni po vseh štirih škatlah fonda AS SI 2007 Peter Jambrek.

Nekaj uporabnega arhivskega gradiva najdemo v arhivskem fondu SI AS 2091 Ivan Oman v škatli 2. O dogajanju v jeseni 1990 je sicer zelo malo dokumentov, izpostavimo pa lahko poročilo ene od raziskav Dela-Stik, ki jo vsebuje že arhivski fond SI AS 537 (t. e. 1913) in dokument z 12. novembra 1990 o scenarijih razpleta jugoslovanske krize in osamosvajanja Republike Slovenije, ki ga je napisal član slovenskega predsedstva Dušan Plut. Gradivo arhivskega fonda SI AS 2091 je bolj uporabno pri ugotavljanju, kako je slovensko politično vodstvo v letu 1991 argumentiralo zahteve po spremembi statusa najsevernejše jugoslovanske republike skozi prizmo

izvedenega plebiscita in kolikšno težo je ta pri tem igral. To je razvidno iz govorov predsednika predsedstva Milana Kučana in delovnih osnutkov nekaterih pomembnih dokumentov, ki so nastali v procesu osamosvajanja.

Tudi v arhivskem fondu SI AS 2167 Dimitrij Rupel, v škatlah 2 in 3, ki vsebujeta največ informacij v zvezi z raziskovanjem plebiscita v tem fondu, ni veliko informacij o dogajanju v jeseni 1990. V tem kontekstu velja izpostaviti le dokumente, ki so povezani s prisotnostjo mednarodnih opazovalcev na glasovanju. Več gradiva ta fond vsebuje o idejah o preureditvi SFRJ, ki so se pojavljale tik pred plebiscitnima pobudama, to sta načrt zveznega predsedstva za rešitev jugoslovanske krize iz septembra 1990, ki je med drugim predvideval izvedbo vsejugoslovanskega referendum, in zunanje-politični kontekst slovensko-hrvaškega konfederalnega načrta preureditve SFRJ. Nekaj informacij o slovenskih pogledih na prihodnost jugoslovanske države dobimo iz zabeležke pogovorov slovenske delegacije z namestnikom ameriškega državnega sekretarja Lawrence Eagleburgerja julija 1990. Njihova vsebina je pomemben vir za ugotavljanje, kako so slovenske oblasti utemeljevale slovensko samostojnost pred mednarodno skupnostjo v letu 1991, kot argument pri tem pa so uporabljale tudi izvedeni plebiscit.

Objavljeni viri

Nezanemarljiv delež arhivskega gradiva, ki nam pomaga pri raziskovanju plebiscita, je objavljenega in se do njega posledično lažje in hitreje dostopa. Treba je omeniti, da je večina tega gradiva povezanega s širšim kontekstom razumevanja dogajanja pred predlaganima plebiscitnima pobudama v smislu slovenskih hotenj po spremembah (večja suverenost, kasneje samostojnost; ideje o konfederalni preureditvi Jugoslavije) in realizacijo plebiscitne vojne v letu 1991, pri čemer so slovenske oblasti legitimnost svojih zahtev izražale s plebiscitnim rezultatom.

Serijo objavljenih virov pod naslovom *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije* je v treh knjigah med letoma 2002 in 2004 objavil zgodovinar Božo Repe. Za raziskovanje plebiscita je najpomembnejša druga knjiga,⁴ ki govori o odnosu Slovencev do jugoslovanske države. V njej so med drugim objavljeni programi slovenskih političnih strank pred volitvami v slovensko skupščino aprila 1990 (programi so objavljeni tudi v knjižici z naslovom *Koga voliti?!: programi političnih strank in list na spomladanskih volitvah v Sloveniji*, ki jo je uredila Slavi Krušič), slovensko-hrvaški konfederalni predlog iz začetka oktobra 1990, sporazum slovenskih političnih strank pred plebiscitom, dokumenti, ki jih je slovenska skupščina sprejela 6. decembra 1990, gradivo izvršnega sveta z naslovom *Osamosvajanje Slovenije iz konca novembra 1990, ocena razmer po plebiscitu in aktivnosti za izvedbo plebiscitnih nalog in poročila o pogovorih s predstavniki drugih jugoslovanskih republik v začetku leta 1991*. Zgodovinarica Rosvita Pesek je leta 2008 objavila zbirko dokumentov z naslovom *Skupščinski koraki k samostojni državi: Izbor iz dobesednih zapisov sej skupščine Republike Slovenije, odločilnih za nastanek neodvisne države Slovenije v obdobju 1990–1991, s komentarjem*. Gre za dobesedne zapise izbranih sej slovenske skupščine v letih 1990 in 1991, ko je imel večino v njej Demos. V tem delu sta objavljena zapisa sej z dne 21. novembra 1990, ko so delegati vseh treh zborov skupščine potrdili osnutek zakona o plebiscitu, in 6. decembra 1990, ko so sprejeli zakon o plebiscitu ter še nekatere dokumente, povezane s plebiscitom.

⁴ Za razumevanje širšega konteksta so pri raziskovanju plebiscita izmed dokumentov v prvi knjigi koristni tisti, ki govorijo o procesu demokratizacije v (Socialistični) Republiki Sloveniji (Repe, 2002c), v tretji pa tisti, ki nosijo informacije o sklicevanju slovenske politike na izvedeni plebiscit in njegove rezultate v prizadevanjih za zagotovitev mednarodnega priznanja Republike Slovenije (Repe, 2004).

Kako so si del opozicije (zlasti stranke ZKS-SDP) in posamezniki, ki so bili temu delu bližje, tik pred predstavitvijo plebiscitne pobude SSS zamišljali prihodnost Republike Slovenije, razkriva delo z naslovom *Za konfederalno Slovenijo: zbornik razprav*, ki so ga uredili Vinko Blatnik, Duško Kos in Ciril Ribičič. V njem več avtorjev v svojih prispevkih omenja izvedbo referendumov. Za ugotavljanje utemeljevanja slovenskih želja v prvi polovici leta 1991 v pogovorih s člani zveznega predsedstva (v pogovorih sta prisostvovala slovenski član zveznega predsedstva Janez Drnovšek, velikokrat pa tudi Kučan, ko je šlo za razširjeno sejo zveznega predsedstva) so koristni objavljeni viri, ki sta jih uredila srbska zgodovinarja Kosta Nikolić in Vladimir Petrović, delo pa nosi naslov *Od mira do rata: Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991: Tom I*, izdano leta 2011. Gre za prvo knjigo v zbirki objavljenih dokumentov zveznega predsedstva. Za preučevanje plebiscita, tudi dogajanja med oktobrom in decembrom 1990, predstavljajo enega pomembnejših virov dnevniški in spominski zapisi nekaterih takratnih politikov, tako slovenskih kot zveznih (Rupel, 1992; Drnovšek, 1996; Jović, 1996; Žakelj, 2010; Zupančič, 2012; Janša, 2013), in posameznikov, ki so bili vpleteni v samo dogajanje (Hribar, 1991, 1995, 2005, 2010; Čerin, 1999; Jerovšek, 2007; Jambrek, 2014, 2018).

Nekaj gradiva za preučevanje plebiscita je dostopnega na spletu. Poleg nekaterih že navedenih objavljenih virov (*Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, Od mira do rata: Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991: Tom I*) je treba izpostaviti spletno stran projekta z imenom *Zbrali smo pogum*. Spletna razstava je razdeljena na tri dele. Prvi je posvečen plebiscitu (Virč, 2020). Na tem mestu je objavljenih kar nekaj dokumentov, ki jih sicer hrani ARS in so pomemben vir za preučevanje tega glasovanja. Na spletu so dostopne tudi ankete iz leta 1990, iz katerih je razvidno razporeditev prebivalcev Republike Slovenije do sprememb v najsevernejši jugoslovanski republiki kot SFRJ nasploh. Raziskava z naslovom *Slovensko javno mnenje 1990/2: Stališča Slovencev ob novi ustavi* je objavljena v okviru Arhiva družboslovnih podatkov (raziskava je bila izvedena v novembru in decembru 1990) (Toš et al., 1990), rezultati telefonskih anket Dela-Stik (izvedene so bile med 5. in 19. decembrom 1990) pa na spletni strani Digitalne knjižnice Slovenije, kjer so digitalizirane številke časnika *Delo*.

Poleg arhivskega gradiva se je treba pri preučevanju plebiscita nasloniti na sočasno časniško in časopisno gradivo. Predvidevamo lahko, da bi obstoječe raziskave tako glede glasovanja kot nasploh procesa slovenskega osamosvajanja dopolnile morebitne zasebne zbirke dokumentov (zlasti tistih oseb, ki so aktivno sodelovale v dogajanju v letih 1990 in 1991) in dokumenti v arhivih v tujini, ki do sedaj še niso bili predmet poglobljenih raziskav.

4 SKLEPNE MISLI

Gradivo, ki ga ARS hrani o plebiscitu, izvedenem 23. decembra 1990 v Republiki Sloveniji, je razpršeno med več arhivskih fondov, je pa pri tem vseeno treba izpostaviti fond SI AS 1210 Zbirka plebiscit 1990. Gradiva o dogajanju v zadnji tretjini leta 1990, ko sta bili predlagani dve plebiscitni pobudi in naposled izveden plebiscit, v ARS ni ogromno, ni ga pa tudi ravno malo. Pri raziskovanju je treba poseči tudi po časopisnem gradivu in že objavljenih virih, zlasti dnevniških in spominskih zapisih oseb, protagonistov takratnega dogajanja. Arhivsko gradivo v ARS, ki smo ga obravnavali v prispevku, je večinoma dobro ohranjeno in dokaj dobro urejeno, prebijanje skozi njega in iskanje za raziskavo koristnih podatkov pa terja precej časa.

5 VIRI IN LITERATURA

- Bajc, G. (2012).** Italija, razpad Jugoslavije in osamosvojitve ter mednarodno priznanje Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 12 (2–3), str. 379–400. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Bajc, G., Osojnik, J., Friš, D. (2019).** Nekateri vidiki mednarodnega priznanja Slovenije s posebnim ozirom na ameriški pogled, junij 1991–april 1992. *Studia Historica Slovenica*, 19 (1), str. 217–256. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2019-07.
- Bajc, G., Melanšek, T., Friš, D. (2020).** Uvod v zgodovino spremljanja britanske obveščevalne dejavnosti na Slovenskem – "samoevalvacije". *Studia Historica Slovenica*, 20 (3), str. 839–878. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2020-24.
- Bajc, G., Osojnik, J. (2022).** Arhivsko gradivo za preučevanje koroškega problema po prvi svetovni vojni v Britanskem državnem arhivu. *Moderna arhivistika*, 5 (2), str. 519–528. Maribor: Pokrajinski arhiv. DOI: 10.54356/MA/2022/OITV9109.
- Blatnik V., K. Duško, Ribičič, C. (Ur.) (1990).** *Za konfederalno Slovenijo: zbornik razprav*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Čerin, A. (1999).** Vsi moji predsedniki. Ljubljana: Mladinska knjiga, Tiskarna Optima.
- Drnovšek, J. (1996).** *Moja resnica*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Fischer, J. et al. (Ur.) (2005).** *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Friš, D., Jenuš, G., Šela, A. (2021).** Slovenska politična emigracija skozi oči Službe državne varnosti v šestdesetih letih. *Acta Histriae*, 29 (4), str. 1073–1114. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko. DOI: 10.19233/AH.2021.42.
- Gabrič, A. (2005).** Mednarodno priznanje Slovenije. V J. Fischer et al. (Ur.), *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (str. 1367–1381). Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Gašparič, J., Konovšek, T. (2022).** Transformacija političnega sistema: od trodomne skupščine Socialistične republike Slovenije do Državnega zbora in Državnega sveta Republike Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 431–462. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2022-12.
- Griesser-Pečar, T. (2012).** Vloga Nemčije pri osamosvojitvi Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 12 (2–3), str. 355–378. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Hribar, T. (1991).** Začetek in konec Demosa. *Nova revija: mesečnik za kulturo*, 10 (116), str. I–XVII. Ljubljana: Nova revija.
- Hribar, T. (1995).** *Slovenci kot nacija: Soočanja s sodobniki*. Ljubljana, Enotnost.
- Hribar, T. (2005).** Dokumenti osamosvojitvenega plebiscita. Odločitev za plebiscit. *Nova revija: mesečnik za kulturo, Forum*, 24 (282/283), str. 2–24. Ljubljana: Nova revija.
- Hribar, T. (2010).** *Preživetje naroda: avtonomnost duha in suverenost države*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Jambreč, P. (2014).** *Demokracija in država: slovenska demokracija in država – ustanovitev, krize in vizije*. Kranj: Fakulteta za državne in evropske študije, Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta.
- Jambreč, P. (2018).** *Ustanovitev Slovenije*. Ljubljana: Nova univerza, Evropska pravna fakulteta, Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko.

- Janša, J. (2013).** *Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Jerovšek, T. (2007).** Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije kot temeljni akt nastanka slovenske države. *Studia Historica Slovenica*, 7 (1–2), str. 235–246. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Jović, B. (1996).** *Zadnji dnevi SFRJ. Odlomki iz dnevnika*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- Krušič, S. (Ur.) (1990).** *Koga voliti?!: programi političnih strank in list na spomladanskih volitvah v Sloveniji*. Ljubljana: Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj.
- Lusa, S. (2012).** *Razkroj oblasti: slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana: Modrijan.
- Maver, A., Friš, D. (2018).** Demokratične parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013. *Studia Historica Slovenica*, 18 (2), str. 529–556. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2018-20.
- Maver, A., Friš, D., Bajc, G. (2019).** Med begom pred sovjetsko preteklostjo in vračanjem vanjo. Stranke in volitve v Ukrajini in Belorusiji med leti 1989 in 2013. *Studia Historica Slovenica*, 19 (1), str. 181–216. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2019-06.
- Maver, A. (2022).** Zapleteni zemljepis demokratizacije. Prehodi v demokracijo v srednji in vzhodni Evropi ob koncu 20. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 22 (3), str. 791–822. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2022-21.
- Melanšek, T. (2022).** Gradivo Arhiva Jugoslavije v Beogradu o političnem delovanju Antona Korošca v 30. letih 20. stoletja. *Moderna arhivistika*, 5 (2), str. 529–540. Maribor: Pokrajinski arhiv. DOI: 10.54356/MA/2022/SSPL1480.
- Možina, J. (2007).** Slovenski plebiscit 1990. *Studia Historica Slovenica* 7 (1–2), str. 145–175. Maribor: Pokrajinski arhiv. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Nikolić, K., Petrović, V. (Ur.) (2011).** *Od mira do rata: Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991: Tom I (januar–mart 1991)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Fond za humanitarno pravo.
- Osojnik, J. (2022).** Predlog Socialistične stranke Slovenije oktobra 1990 za izvedbo plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije in odzivi nanj v Sloveniji. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 463–502. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2022-13.
- Pesek, R. (2007).** *Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* Ljubljana: Nova revija.
- Pesek, R. (Ur.) (2008).** *Skupščinski koraki k samostojni državi: Izbor iz dobesednih zapisov sej skupščine Republike Slovenije, odločilnih za nastanek neodvisne države Slovenije v obdobju 1990–1991, s komentarjem*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Pesek, R. (2012).** *Osamosvojitvena vlada: kako so gradili državo*. Celovec: Mohorjeva.
- Pirjevec, J. (1995).** *Jugoslavija: 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa.
- Pirjevec, J. (2003).** *Jugoslovanske vojne: 1991–2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ramet, S. P. (2003).** The United States and Slovenija, 1990–1992. *Acta Histriae*, 11 (1), str. 53–72. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko.
- Repe, B. (2001).** *Slovenci v osemdesetih letih*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Repe, B. (2002a).** *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan.

- Repe, B. (2002b).** Slovenska zunanja politika in mednarodni vidik slovenske osamosvojitve. V P. Vodopivec (Ur.), *Slovenci v Evropi (o nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo)* (str. 211–286). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Repe, B. (Ur.) (2002c).** *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. I. del: Opozicija in oblast.* Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Repe, B. (Ur.) (2003).** *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. II. del: Slovenci in federacija.* Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Repe, B. (Ur.) (2004).** *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. III. del: osamosvojitve in mednarodno priznanje.* Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Repe, B. (2017).** Vloga Milana Kučana v slovenski zunanji politiki. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27 (4), str. 743–754. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko. DOI: 10.19233/ASHS.2017.52.
- Repe, B., Kerec, D. (2017).** *Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih.* Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Repe, B. (2022).** Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 305–342. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2022-08.
- Rupel, D. (1992).** *Skrivnost države: spomini na domače in zunanje zadeve 1989–1992.* Ljubljana: Delo, Slovenske novice.
- SI AS 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije 1945–1990, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 1210, Zbirka plebiscit 1990, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS), Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2007, Peter Jambrek, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2091, Ivan Oman, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2167, Dimitrij Rupel, Arhiv Republike Slovenije.
- Šela, A., Friš, D. (2017).** Nova revija v primežu Službe državne varnosti. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27 (4), str. 823–836. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko. DOI: 10.19233/ASHS.2017.58.
- Šela, A., Hazemali, D., Melanšek, T. (2020).** Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 20 (3), str. 811–838. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2020-23.
- Šela, A., Hazemali, D. (2020).** Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti. *Studia Historica Slovenica*, 20 (3), str. 879–920. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2020-25.
- Šela, A. (2021).** Contributions to the knowledge of the Slovenian intellectual "opposition" in the 1980s under the screening of the State Security Service. *Annales, Series historia et sociologia*, 31 (4), str. 601–616. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko. DOI: 10.19233/ASHS.2021.39.
- Šela, A. (2022a).** *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz: (1980–1989).* Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča.
- Šela, A. (2022b).** Delovanje slovenske Službe državne varnosti v osemdesetih letih 20. stoletja. *Acta Histriae*, 30 (4), str. 1137–1158. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko. DOI: 10.19233/AH.2022.45.

- Toš, Niko et al. (1990).** *Slovensko javno mnenje 1990/2: stališča Slovencev ob novi ustavi*. Pridobljeno 24. 5. 2023 s spletne strani: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/simust90/>.
- Udovič, B. (2017).** »We Told the Truth about Yugoslavia ...«: Slovenian (Para)diplomats in 1990–1992. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27 (4), str. 713–730. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko. DOI: 10.19233/ASHS.2017.50.
- Udovič, B. (2022).** »Danke Deutschland!«: the political and diplomatic contribution of the Federal Republic of Germany to the creation of independent Slovenia. *Acta Histriae*, 30 (2), str. 535–564. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko. DOI: 10.19233/AH.2022.23.
- Valič Zver, A. (2013).** *Demos: slovenska osamosvojitve in demokratizacija*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.
- Virc, B. (2020).** *Jugoslavije ni več, gre za Slovenijo! Del 1, Plebiscit*. Pridobljeno 24. 5. 2023 s spletne strani: <https://www.zbralismopogum.si/plebiscit.html>.
- Zajc, M. (2020).** Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986. *Studia Historica Slovenica*, 20 (3), str. 921–955. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča. DOI: 10.32874/SHS.2020-26.
- Zupančič, J. (2012).** Med šolskimi in poslanskimi klopmi: dnevnik 14. 4. 1990–8. 12. 1992. Celje: samozaložba.
- Zupančič, R. (2016).** Preprečevanje, prepričevanje, obžalovanje: ZDA, razpad SFRJ in diplomatsko (ne)priznanje neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije (1990–1992). *Teorija in praksa*, 53 (2), str. 312–344. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Žakelj, V. (2010).** *Plebiscit 1990: med politikantstvom, strahom in pogumom*. Tržič: Učila International.

SUMMARY

A REVIEW OF THE SLOVENIAN RECORDS ON THE 1990 PLEBISCITE

Janez OSOJNIK, M. A., assistant
Faculty of Arts, University of Maribor, Slovenia
janez.osojnik1@um.si

The aim of the article is to present the records available for the research of the plebiscite held on December 23, 1990 on the independence of the Republic of Slovenia. When we mention the study of the plebiscite, we are not referring chronologically only to the events between October and December 1990. It is necessary to look both at the time before, in the context of ideas about holding a vote on the future status of the Republic of Slovenia or, more generally, addressing the question of popular participation in major political issues, and at the time after the plebiscite, when the Slovenian authorities justified their demands for changes in the SFRY by referring to the clearly expressed will of the Slovenes.

The second half of the 1980s, in particular, marked a period of growing tension between the peoples of the Yugoslav state. Different views emerged among them on the future organisation of the state. In the Republic of Slovenia, there were efforts to

strengthen the autonomy and sovereignty of the republics. SFRY began to democratise. As a result, political alliances were formed. They represented the opposition to the authorities. In the Republic of Slovenia, some of the alliances formed a coalition called the Democratic Opposition of Slovenia (Demos), which won the elections to the Slovenian Assembly in April 1990. During that year, more and more ideas were put forward to hold a referendum to decide on the future status of the Republic of Slovenia. In autumn 1990, two such initiatives were launched. The second, introduced by Demos, resulted in the voting, which was held on December 23, 1990. On that day, the vast majority of those eligible to vote in the plebiscite voted in favour of an independent and sovereign Republic of Slovenia. After the plebiscite, the Slovenian authorities, in negotiations with the federal authorities and the leaderships of the other Yugoslav republics, argued for changes, also on the basis of the clearly expressed wishes of the people of the Republic of Slovenia. On June 25 1991, the Slovenian Assembly passed the fundamental documents that led to the declaration of the independence of the Republic of Slovenia. This was followed by the aggression of the Yugoslav People's Army, which ended on 7 July. In the second half of 1991, Slovenian politics made major efforts to achieve international recognition of the Republic of Slovenia as an independent state, referring, *inter alia*, to the plebiscite.

In the Archives of the Republic of Slovenia (ARS), Slovenia's central archive, there are several fonds that are relevant to the study of the plebiscite. The SI AS 1210 Zbirka Plebiscit 1990 is one of the most important. The majority of the records in this collection include the plebiscite ballot papers and the reports of the election commissions that were present at the polling stations on December 23, 1990. There is also a folder with information on the work of the Republican Election Commission, which was responsible for conducting the vote. Some records regarding the origins of the Socialist Party of Slovenia's plebiscite initiative are held in the archive fonds SI AS 537 Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije 1945–1990. As regards the origins of the Demos plebiscite initiative, the most information is available in the SI AS 2007 Peter Jambrek. When researching the plebiscite, it is also necessary to use newspapers, published archival records, diaries and memoirs. Some records are available online.